

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

AMASYALI (AHMEDOĞLU) ŞÜKRULLAH'IN EDVÂR-I MÛSİKÎ'SİNİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ramazan KAMILOĞLU*

Özet:

Yapmış olduğumuz Edvâr-ı Mûsikî adlı bu çalışmanın ilk on beş bölümü, Türk Mûsikîsi nazariyatı açısından en önemli kaynak eserlerden birisi olan Urmevînin Kitâbü'l-Edvâr adlı Arapça olan eserinin XV. Yüzyılda Osmanlı Türkçesine tercümedir. Daha sonra ki Bölümlerde Çalgı yapımıyla olan kısımlar, o döneme kadar yapılan ilk çalgı yapımından bahseden Türkçe kitap olması yönünden oldukça önemlidir.

Anahtar kelimeler: Mûsikî, enstrüman, Osmanlı, usül, makam, Ahmed oğlu Şükrullah, Safiyüd-din Abdül-Mü'min Urmevî

Absract:

Introduction and Evaluation to Edvar-ı Musiki of Ahmedoğlu Şükrullah

The first fifteen chapters of this study which we named Edvar-ı Musiki is a 15. Century Turkish translation of Urmevi's "Kitabül Edvar" in Arabic, which is one of the most important written sources with regard to theoretical aspects of Turkish Music. In the other chapters of Edvar-ı Musiki, there are some discussions with respect to how a musical instrument is constructed. This is very important in that those discussions are the first theoretical discussions in Turkish about how to construct a musical instrument.

Keywords: Music, instrument, Ottoman, rhythm, mode, Ahmed oğlu Şükrullah, Safiyüd-din Abdül-Mü'min Urmevî

Giriş

XV. yy. Osmanlı Devleti'nde mûsikî çalışmalarının yoğun olduğu önemli bir zaman dilimidir. Türk dünyasında bu döneme kadar mûsikî nazariyat çalışmaları Arapça ve Farsça dillerinde yazılıyordu. İkinci Murat'ın emriyle bu dönemde Arapça ve Farsça telif edilen eserlerin bir kısmı Türkçeye tercüme edilmiş, ayrıca Türkçe mûsikî nazariyatı ile ilgili yeni eserler yazılmıştır.

* Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

Araştırmamıza konu olan Ahmedoğlu Şükrullah'ın¹ Edvâr-ı Mûsikî'si bu dönemde telif edilmiştir. Eserin ilk on beş faslı, zaman zaman Şükrullah'ın da görüşlerinin ifade etmesine rağmen, temelde Safiyüddin Abdü'l-Mü'min Urmevî'nin Kitabü'l-Edvâr adlı eserinin Türkçeye tercümesidir. On beşinci fasıldan sonraki bölümlerde Mûsikî âletlerinin yapım teknikleri ve tel yapım teknikleri anlatılmıştır. Özellikle sazlarla ilgili bölümlerde verilen bilgiler ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Şükrullah'a gelinceye kadar Türkçe yazılan mûsikî nazariyat kitaplarını telif eden âlimler, Şükrullah kadar sazlara yer vermemişlerdir. Bundan dolayı eserin günümüz ilim dünyasına tanıtılması Türk mûsikîsi açısından oldukça önemlidir.

A-EDVAR-I MUSİKİ'NİN TANITIMI

1- Nüshaları

Edvâr-ı mûsikî, musiki alanında hazırlanmış bir kitap olup, el yazması olarak Türkiye'de sadece merhum Rauf Yektâ Bey'in kütüphanesine sahip olan torunu Yavuz Yektay Bey'in kütüphanesindedir. Merhum Rauf Yekta Bey'in torunu Yavuz Yektay Bey'in ifadelerine göre İkinci Murat Han'a sunulan asıl nüsha budur. Eldeki mevcut dokümanların İSAM kütüphanesindeki ve değişik yerlerde bulunan fotokopilerin de bu nüshadan çoğaltıldığı anlaşılmaktadır.

Bu el yazmasının Rauf Yekta Bey'in kütüphanesine nasıl geldiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Torunu Yavuz Yektay Bey'in ifadelerine göre Rauf Yekta Bey kitaplarının çoğunu satın almıştır. Ancak Yenikapı Mevlevi hanesi yangınından sonra, o dönemde Rauf Yekta bey Mevlevi hânedede hem neyzenlik hem de neyzen başı olarak görev yapmış olduğu için, bazı kitaplar Rauf Yekta beye verilmiştir². Dolayısıyla bu el yazması *Edvâr-ı Mûsikî* nüshasının Mevlevîhane'den de gelmiş olması ihtimal dahilindedir. Ancak bu nüsha incelendiğinde Mevlevîhane'ye ait olduğuna dair ne herhangi bir mühre, ne de işarete rastlanmaktadır. Bu sebeple bu nüshanın Rauf Yekta Beyin satın aldığı kitaplardan ol-

¹ Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bakınız: Ramazan Kamiloğlu, **Ahedoğlu Şükrullah ve Edvâr-ı Mûsikî Adlı Eseri**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara., 2007.

² Süleyman Ergüner, **Rauf Yekta Bey**, İstanbul 2003 s. 27.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

ma ihtimali daha yüksektir. Şimdiye kadar yaptığımız araştırmalarda bu nüshanın dışında başka bir nüshaya rastlayamadık.

2- Dış ve İç Özellikleri

a. Kullanılan Hat

Edvâr-ı mûsikî nesih hattıyla çok düzgün ve okunaklı bir şekilde, kelimeler harekeli olarak yazılmıştır. Bu da genel olarak okunuşu kolay kılmıştır. Ancak zamanla varakların bazı yerlerinin deforme olması ve bazı yerlerinde de mürekkep yayılması olduğundan zaman zaman kelimelerin okunmasında güçlükler ortaya çıkmaktadır. Eserin yazılı kısmı 121 varaktır.

b. Kullanılan Mürekkep

Mürekkep olarak siyah ve kırmızı renkli mürekkepler kullanılmıştır. Konu başlıkları, âyetler, fasıllar, notalar ve bazı çizimlerde kırmızı renkli mürekkep kullanılırken, diğer anlatım yazıları ve bazı çizimler siyah mürekkeple yazılmıştır.

c. Ebatları

Eserin eni on üç santim üç milimetredir (13.3cm.). Boyu on altı santim beş milimetredir (16.5cm.). Cildi ile birlikte kalınlığı iki santim sekiz milimetredir (2.8 cm.). Kapakları kartondan imal edilmiş olup, ebru ile kaplanmıştır. Eserin tam sırtında koyu mürekkeple **Edvâr-ı Mûsikî** yazılıdır. Ne yazık ki kapakları kopuk vaziyettedir. Yavuz bey eserin orijinalliği bozulmasın diye eseri olduğu gibi muhafaza etmektedir. Bazı varaklarında tahribatlar olsa da eserin günümüze kadar gelmesi büyük bir şanstır. Eserin baş tarafında kapaktan sonra turuncu renkte iki varak vardır. Ondandır kirli beyaz bir varak var, varağın sağ tarafı boş sol tarafında ise “*Âlim kâmil Safiyüddin rahimehullâhu tasnif kıldığı kitabdır*” ibaresi yazılıdır. Yavuz Yektay Bey güzel bir hatla yazılan bu yazının aynı zamanda hattat olan dedesi neyzen başı merhum Rauf Yekta Bey’e ait olduğunu söylemiştir. Kullanılan mürekkep ve yazılan hat bu bilgiyi doğrular gibidir. Çünkü mürekkep ve hat eserin iç yazısıyla farklıdır. Daha sonra bir varak daha vardır. Bu varağın sağ tarafında “*Besde iğâ’ devr ve nağme fasl-ı evvel nağmede hid-det ve şekil bildürür. ‘İlm-i mûsikînin ba’zı beyanı nağmenin biri birine muvâfık ya mu-*

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

hâlif olduğunu bilmene te'lîf dirler. İki nağme arasında olan zamana iğkâ' dirler. Altı vezin diye iki nağmeden ne sûret gözükür ki samahhına tabi'at hükm ider" diye yazı vardır. Buradaki yazı karakteri Rauf Yekta Beyin kitabın içerisinde yaptığı açıklamalarda kullandığı yazı karakterine uymaktadır. Bu yazıyı da Rauf Yekta Bey yazmış olabilir. Sol tarafında ise varığın en üst ortasında "*Risâle min 'ilmi'l-edvâr*" yazısı okunabiliyor. Bunun dışında yazılar var ama okunamamaktadır. Kanaatimizce baş taraftaki iki varakta son iki varak gibi boş olup müellifin dışındakiler tarafından yazılmıştır. Eserin bazı varaklarında tadilat yapılmıştır. Eserin sonunda dört boş varak vardır. Bu boş varaklardan sonra eserin baş tarafında olduğu gibi turuncu renkte iki varak daha vardır.

3. İçeriği

Klasik Osmanlı eserlerinin tamamında olduğu gibi Edvar-ı Musiki de bir girizgâhla başlar. Bu girizgâhta genellikle hamdele ve salvele denilen Allah'a hamd ve Peygambere salavat yer alır. Şükrullah da esere hamdele (Allaha şükür) ve salvele (peygamber s.a.v.'e salavât) ile başlamıştır. İkinci Murat Han'a övgüler yaptıktan sonra Osmanlı hizmetinde olmanın onuru gururu ve üstünlüğünü anlatmıştır. Daha sonra mûsikînin güzelliklerinden bahsederek girizgâh tamamlanmıştır.

Eserin ilk on beş faslı Safiyü'd-din Abdul-Mü'min Urmevî'nin *Kitâbu'l-Edvâr* isimli eserinin Türkçe tercümesidir. Burada Türk mûsikîsinin nazariyatı anlatılmıştır. Şükrullah bu kısımda bire bir tercüme yapmayıp, bazı eklemeler yaparak kendi fikirlerini de anlatmıştır. On beşinci faslın sonunda Şükrullah şöyle demiştir: "*Safiyüddîn Abdul-Mü'min rahmetullahi aleyhi rahmeten vasâaten tasnif kıldığu kitabun tercümesinden fâriğ olduk. Şuru kılalum bir nice üstadlar alimler ve fazıllar tasnif kıldıkları kitablara. Şeyh Ebu Ali Sîna kitabına İbn-i Nâsır kitabına ve üstad Kemal Tebrizî kitabına ve Hüsamed-din Şeyh Hasan Kazurunî kitabına ve İhvân'us-Safa kitabına rahmetullahi aleyhim ecma İn. Ve yigirmi bir fasıl dağı bularun kitablarından bu kitaba derc idelüm. Ta mübtedilere hiç nesne müşkil olmaya. Ve ol alimlerün sözi dağı yirde kalmaya*"³.

³ Ahmedoğlu Şükrullah, *Edvâr-ı Mûsikî*, vr. 90 b.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

On altıncı fasıldan itibaren olan kısımların telifinde Şükrullah, İbni Sî-nâ'nın(ö.1037), Farabî'nin (ö.950) Kemal Tebrîzî'nin(?), Hüsameddin Şeyh Hâsân Kazurûnî'nin(?) ve İhvân-ı 'nın eserlerinden faydalandığını belirtmiştir. On altıncı fasıldan itibaren Türk mûsikîsinde kullanılan bir çok mûsikî âletlerinin yapım teknikleri ve hangi musiki âletin hangi ağaçtan daha iyi yapıldığı anlatılır. Bu yönüyle eser, Türk mûsikîsi çalgı âletlerini anlatan ilk Türkçe kitaptır denilebilir. Daha sonra giriş (tel) yapım tekniklerini de anlatılmaktadır. Sese zarar veren ve sese iyi gelen bitkilerden bahsedilerek, bir mûsikîşinasın bir meclise girdiği zaman edep ve erkânı, aynı zamanda hangi mecliste ve günün hangi saatinde hangi makamın uygun olduğunu yazılmıştır. Anasır-ı erbeadan bahsetmiştir⁴. En sonunda da terkiplerin isimleri ve nasıl oluştuğuna dair ma'lûmat vermiş ve eseri tamamlamıştır. Ayrıca eser mûsikî nazariyatı ve mûsikî âletlerinin yanı sıra sanki bir ahlâk kitabı gibidir. Dinî ve ahlâkî nasihatleri sürekli telkin etmiştir.

e - Eserin Yazılış Amacı

Büyük övgülerde bulunduğu kılıç sahibi zatın (bu kitap II. Murat Han'ın emriyle yazıldığı için adı geçen zatın II. Murat Han olduğu ileri sürülebilir, "Kim bu kitabı Türk diline tercüme edip Türk halkının anlayacağı biçimde yapabilir?" deyince Şükrullah'ın kitabı eline alıp incelediğini ve Safiyü'd-dîn'in telif ettiği kitap olduğunu belirtmiştir. Kendisinin yeterince sanat ehli olmamasına ve bu işin yapılmasının zorluğuna rağmen insanlara faydalı olmak ve sultânın himmetini kazanmak için bu işe başlamıştır. Şükrullah, mûsikî üzerine telif edilen eserlerin anlaşılmasında zorluk çekildiğinden bunları anlaşılır hale getirmek için elinden gelen bütün gayreti sarf ettiğini belirtiyor.

B- EDVÂR-I MÛSİKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Giriş

Giriş kısmına besmele başlanır. Sonra Allah'ın ululuğu ve bütün kâinâtın onu tespih ettiği konusunda âyetlerden deliller getirerek, bu nimetleri ihsan eden yüce yaratıcıya şükürler sunulur. Bunun peşinden Peygamber (S.A.V.) efendimize övgüler ve salavatlar sıralanır. Çeşitli şiirlerle Allah'a kul, Peygambere ümmet

⁴ Anâsır-ı erbaa (dört unsur) kainatın yapısında bulunan dört temel öğedir. Bunlar hava, su, toprak, ateştir. Bu öğeler hemen hemen bütün eski mûsikî nazariyat kitaplarında işlenmiş ve bazı makamlarla eşleştirilmiştir.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

olmakta çaba harcayan âlim, fâzıl ve ariflerin gayretleri anlatılır. Devlet hizmetinde olmanın güzelliğini ve mutluluğu açıklanır. Mûsikînin güzelliklerinden ve faziletlerinden bahsedildikten sonra, bu ilmi hünerli ve faziletli kâmil insanların yapabileceği belirtilir.

Mukaddime-i Kitap

Bu kısımda mûsikinin aziz şerif ve latif bir ilim olduğu, bazı ilimlerin musikî ilmini bilmeyince bilinemeyeceğini belirtilmiştir. Diğer musikî nazariyat kitaplarında da olduğu gibi bu ilmin kurucusu Fisagor'un hikâyesi anlatılmış. Fisagor, Eflatun, Aristo ve Batlamyus'un bu ilmin kurucuları olduğu, daha sonra ki âlimlerin bunların tasniflerini kabul ettikleri yazılmıştır. Davut (a.s.)'ın dua ederken sazlarla niyaz ettiği bildirilerek, bu ilmin önce Yunan halkı içinde, sonra Fars kavmi arasında daha sonra Arap kavmi arasında, ondan sonra da Rûm⁵ kavmi arasında meşhur olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca yine bu bölümde II. Murat Han'a büyük övgülerden sonra onun ilim, şi'ir ve mûsikî meclislerine katılmayı desteklemesi övülmüştür. Rum halkının âbad bir kavim olduğunu belirtilerek, bu ilme câhiller ve ahmaklar katında rağbet olmadığı ve câhillerin âlimlere düşman olduğu söylenmiştir. Bölümün sonunda mûsikî ilmi hakkında bilgi verildikten sonra kitabın otuz altı fasıl olduğu ve fasılların konuları yazılmıştır. Ancak eser otuz beş fasılda bitmiştir.

Birinci Fasıl

Bu fasılda nağmenin ta'rifi yapılarak, Araplarla, Acemlerde seslerin tizlik (hiddet) ve peslik (sakîl) yönü karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Şükrullah'ın bu bölümdeki tespitlerine göre tizlik ve pesliğin, telli çalgılarda tellerin uzunluğu ve kısalığı, nefesli sazlarda da deliklerin yakınlığı ve uzaklığıyla ilgili olduğu belirtilmiştir.

İkinci Fasıl

Bu bölümde telli sazlarda parmakla basılıp ses çıkarılan perdeler anlatılmaktadır. Tellî müzik âletlerinin klavye kısmındaki perdelere "destan", çoğulu-na da "desâtîn" denir. Edvâr kitaplarında çalgının telini temsil ettiği kabul edilen

⁵ Katip Çelebi, *Keşfüzzünûn*, İstanbul, 1991, 257. Kâtip Çelebi'ye göre Rûm, Anadolu ve Trakya anlamındadır.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

bir çizgi üzerinde bu noktalar gösterilir “*Mutlak veter*” (telin parmak basılmadan açık olan pozisyonu) adı verilen bu çizgiye Safiyüddin tarafından bir ucuna A diğer ucuna da M harfi konmuştur. A noktası “*Cânibü'l-Enf*” denilen pes taraftaki son noktayı (burun tarafı, küçük eşik), M noktası ise “*Cânibü'l Muşt*” denilen tiz taraftaki son noktayı (harak tarafı, büyük eşik) temsil eder.⁶ Tel üzerinde sesler bölünmüş, oranlar ve seslerin tizliği-pesliği incelenmiştir.

Üçüncü Fası

Aralıkların biri birine oranları inceleniyor. Aralığın iki sestem oluştuğunu, aynı seslerin aralık olamayacağı izah ediliyor. Aralığın uyumlu ve uyumsuz olarak iki türlü olduğu anlatılıyor. Ruhun lezzet aldığı aralığa uyumlu aralık (bud-u müttefik), ruhun lezzet almadığı aralığa da uyumsuz aralık deniyor. Edvâr kitaplarında aralığa “*bud*” adı verilmiş ve bu mesafelerin oranları ayrı bölümlerde incelenmiştir. M.Ö. VI. yüzyılda Phthagoras ses aralıklarının oranlarını belirlemiştir. Bu oranlardan Bazıları bugün bile ilmi geçerliliğini korumaktadır. Aralıklar ya bir melodi “*ezgi*” içinde arka arkaya sese ezgisel olarak, ya da iki sesin aynı anda tınlamasıyla armonik olarak duyulmaktadır.⁷ Ayrıca büyük aralıklar, küçük aralıklar ve bunların oranları anlatılmıştır.

Dördüncü Fası

Kulağa hoş gelmeyen “*tenâfür*” uyumsuz aralıklar ve bu uyumsuzluğun dört sebebi anlatılıyor.

Beşinci Fası

Kulağa hoş gelen uyumlu aralıklar ve uyumluluk sebepleri anlatılıyor. Aralıkların nasıl kullanılırsa uyumlu ve hangi şekilde kullanılırsa uyumsuzluğun ortaya çıkacağı anlatılıyor. Aynı zamanda dörtlüler ve beşliler izah ediliyor.

Altıncı Fası

Devirleri ve devirlerin oranları anlatılıyor. Dörtlülerin ve beşlilerin biri birine eklenmesinden meydana gelen makamları bildiriyor. Daireler şeklinde

⁶ Mehmet Nuri Uygun, *Safiyüddin Abdu'l-Mü'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvârı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 135.

⁷ Nuri Uygun, 147.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

çizim yapıp gösteriliyor. Uşşak, Nevâ, Bûselik, Rast, Hüseyinî, Hicazî olarak altı makamın çizimleri yapıp izah ediliyor. Ayrıca her dairenin bütün daireler içindeki yeri gösteriliyor.

Yedinci Fasıl

İki telli sazların çalınmasının kâideleri anlatılmıştır. İki telin biri birine dörtlü aralıkla akortlanmasını ve ortaya çıkan sesleri göstermiştir.

Sekizinci Fasıl

Udu ve udun tellerinin bağlanmasını, ses aralıkları bildirilmiştir. Önceki üstadlarında uda beş tel taktıkları belirtiliyor. Beş telin isimleri aşağıdan yukarıya isimleri şöyledir: *hād, zîr, meşnā, meşleš* ve *bam*. Udun klavyesinde parmakların basıldığı ses yerleri ve hangi notaya hangi parmakla basılacağı izah edilmiştir.

Dokuzuncu Fasıl

Meşhur oniki makamların isimleri ve sesleri incelenmiştir. Uşşak, Nevâ, Buselik, Rast, Irak, İsfahan, Zîrefkend, Zengüle, Rehavî, Hüseyinî, Hicaz'dır⁸ diyerek makamların isimleri ve oluşum şekilleri yazılmıştır.

Aynı yüzyılda yazılan mûsikî nazariyat kitalarından Hızır bin Abdullah'ın Kitabü'l-Edvârında, Yusuf kırşehirî'nin Risâle-i Mûsikisinde, Bedri Dilşad'ın Murat Namesinde, Lâdikli Mehmet Çelebinin Zeynü'l-Elhân ve Fethiyyesinde, Fethullah Şirvânî'nin Mecelletün fi'l-Mûsika'sında, Seydî'nin Matla'ında da makamlar oniki olarak geçmektedir. Bazı makamların isimleri küçük farklılık göstermektedir. Mesela bazılarında zengüle-zîrgüle, bûselik-ebûselik, hicazî-hicaz olarak geçmektedir. Makam sıralamaları bazılarında farklıdır.

Bu dönemde âvâzeler ya da âğâzeler bazı ilim adamlarına göre altı, bazılarına göre ise yedidir. Şükrullah, Şirvânî ve Hızır bin Abdullah'a göre; Geveşt, Gerdaniye, Nevrûz, Selmek, Mâye, Şehnâz isimleriyle altı tanedir. Kırşehirî, Lâdikli Mehmet Çelebi, Seydî ve Bedri Dilşad ise yukarıdaki âvâzelere Hisar'ı da ekleyerek sayıyı yediye çıkarmışlardır.

⁸ Büzürg makamı unutulmuş, orijinal metinde de yazılı değildir.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

Onuncu Fasıl

Makamların aldıkları ortak sesler bildirilmiştir. Uşşak, Nevâ, Bûselik makamlarının aldıkları ortak seslerle bir dairede toplanmıştır. Rast makamıyla Hüseyinî makamı bir dairede bulunur. Rehavî ile Zengülenin bazı yerde muvâfık. Bazı yerde muhâlif olduğu belirtilmiştir. Irakla zengülenin biri birine muhâlif olduğu bildirilmiştir.

On birinci Fasıl

On yedi tabakadan bahsedilmiştir. Bu tabakaların birincisi A (Rast), ikincisi H (Çargâh), üçüncüsü Yh (Acem), dördüncüsü h (Kürdî), beşincisi YB (Bayâtî), altıncısı B (Şûrî), yedincisi T (Sabâ), sekizincisi YV (Evc), dokuzuncusu V (Segâh), onuncusu YC (Hisar), on birincisi C (Zengüle), on ikincisi Y (Uzzal), on üçüncüsü YZ (Mâhur), on dördüncüsü Z (Bûselik) on beşincisi YD (Hüseyinî), on altıncısı D (Dügâh) on yedincisi YA (Nevâ) dır. Ayrıca makamların ses aralıklarını bozmadan değişik perdelere göçürülebileceği anlatılmıştır.

On İkinci Fasıl

Bu bölümde o dönemde fazla bilinmeyen ud akortları anlatılmaktadır. Ancak bu akortların zor olduğunu ve bu akortla çalacak müzisyenin çok usta ve maharetli olması gerektiği bildirilmiştir.

On Üçüncü Fasıl

Usûlün mahiyeti ve usûllerin devirleri anlatılmıştır. Bu usûlleri öğrenmek ve anlamak için çok mesai, emek sarf etmenin yanı sıra anlayışın ve idrak gücünün olması gerektiği izah ediliyor. Sebeb-i sekîl, sebeb-i hafif, veted-i mecmu, veted-i mefruk, fasıla-i suğrâ, fasıla-i kübrâ gibi usûlün temel unsurları olan terimler açıklamıştır. Sekıl-ü evvel, sekilü's-sânî, hafîfüs-sekîl, sekilü'r-remel, remel, hafîfür-remel, hezec 1, hezec 2 ve fahte usûlleri daireleriyle birlikte yazılmıştır. Bazı usûl dairelerinde nakralar (vuruşlar) yazılmamıştır. Yazılmayanları nakralarına bakarak yazdık.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

XV. yüzyılda telif edilen eserlerde usul (ritim) konusu oldukça farklılık göstermektedir. Bazılarında usullerin altı olduğu,⁹ bazılarında sekiz, bazılarında ise yirmi bir¹⁰olarak geçmiştir. Bu dönemde en geniş usul bilgileri Fethullah Şîrvânî'nin Mecelletün fi'l-Mûsikasında işlenmiştir.

On Dördüncü Fasıl

Makamların etkilerinden bahsetmektedir. Hangi insanlara hangi makamların etkili olacağı anlatılmaktadır. Kuvvetli insanların sohbetinde'Uşşak, Bûselik ve Neva makamlarının uygun olacağı, yumuşak tabiatlı insanlara Rast, Nevruz, İsfehan ve İrak makamlarının uygun olacağı, sakin ve hüzünlü insanlar içinde Büzürk, Râhavî ve Zirefkend makamlarının uygun olacağı anlatılmıştır.

On beşinci Fasıl

Mûsikî ilminin uygulaması hakkında bilgi verilmiştir. Şiirler üzerinde ne kadar vuruş yapılması gerektiği gösterilmiştir. Ayrıca on iki makamın devrlerini tablolar çizilerek anlatılmıştır. Bu makamlar şunlardır: Uşşak, Ebûselik (Bûselik), Nevâ, Rast, Hüseyinî, Hicâzî, Râhevî, Zengüle, İrak, İsfehan, Zîrefkenskend, Büzürk. Şükrullah buraya kadar olan fasılların Safiyüd-din Abdül-Mü'min Urmevî'nin tasnif ettiği *Kitâbü'l-Edvârın* Türkçe tercümesi olduğunu söylemiş, mûsikî ilmine yeni başlayanlara kolaylık olsun diye bu kitaba on bir fasıl daha eklediğini belirtmiştir. Bu yirmi bir fasıldaki bilgileri Fârâbî'nin, İbni Sinâ'nın, Kemal Tebrizî'nin, Hüsameddin Şeyh Hâsân Kazurûnî'nin, İhvânı Safâ'nın eserlerinden topladığını belirtmiştir.¹¹

On altıncı fasıldan itibaren saz yapım kısımları ilk Türkçe sazların yapımını anlatan kısımlardır. Edvâr-ı Mûsikî bu yönüyle de önemli bir kaynaktır. Entruman (çalgı) yapımıyla ilgili bölümlerde önemli bilgiler veren Şükrullah yaşadığı dönem itibarıyla seçkin bir yere sahiptir. Daha önce enstruman yapım teknikleri ile ilgili Türkçe esere raslanmamaktaydı. Bundan dolayı Şükrullah

⁹ Sadrettin Özçimi, *Hızır bin Abdullah ve Kitâbü'l-Edvâr*, Marmara Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989, s,173.

¹⁰ Bayram Akdoğan, *Fethullah Şîrvânî ve "Mecelletün Fil- Mûsika" Adlı Eserinin 15. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri, Adlı Eseri*, Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,1996, 242-259.

¹¹ Sazların yapımıyla ilgili bölümler Hâsân Kâşî'nin *Kenzü't-Tuhaf* isimli eserindeki sazlar kısmıyla hemen hemen aynıdır. Tâki Bineş "*Mûsikî'de üç Farsça Risale*" adı altında 1993'te Tahrân'da yayınlamıştır.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

kendi döneminde önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu dönemde telif edilen eserlerde sazların çalınmasıyla ilgili metot bilgileri vardır. Ancak çalgı yapımıyla ilgili bilgiler sadece Şükrullah'ın eseri Edvâr-ı Mûsikîde işlenmiştir. Bu yüzden Edvâr-ı Mûsikînin önemi bir kat daha artmaktadır.

On altıncı Fası

Ud yapımı olarak hangi ağacın uygun olduğu ve yapım teknikleri anlatılmıştır. Şahçub ve servi ağacından iyi ud yapılacağı, ancak ağacın kendiliğinden kuruması gerektiği belirtilmiştir. Udun resmi çizilerek şekli ve telleri gösterilmiştir. Udun tellerinin isimleri ve tellerin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Ayrıca udun nasıl çalınacağına dair metot verilmiştir.

On yedinci Fası

Yaylı sazlardan ıklığın şekli çizilerek yapım teknikleri anlatılmıştır. Iklığın gövdesinin ince ve yüzündeki derinin de ceylan derisi olması tavsiye edilmiştir.

On sekizinci Fası

Rebâbın yapım teknikleri anlatılmıştır. Zerdâli ağacından teknesinin yapı- lıp teknenin süt içerisinde kaynatılırsa ağacı işlerken kolaylık sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca rebâbın ikişerli üç gurup teli olduğu, zîr, hâd, mesnâ diye isimle- ri ve bu tellerin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır.

On dokuzuncu Fası

Nefesli enstrümanlardan Mizmârın resmi çizilerek yapım teknikleri anlatılmıştır. İki parçadan olduğunu, bir parçasının kamıştan, diğer parçasınınsa ağaçtan olduğu ve deliklerinin nasıl olması gerektiği izah edilmiştir.

Yirminci Fası

Yine nefesli ve kamıştan yapılan enstrümanlardan Pîşe'nin resmi çizilerek yapım teknikleri anlatılmıştır. Pîşe yapılacak kamışın hem olgun hem de düz olması gerektiği ve ince-kalın seslilerin nasıl çıktığı izah edilmiştir.

Yirmi Birinci Fası

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

Çengin resmi çizilerek yapımında hangi ağacın iyi olacağı, ölçüleri ve yapım teknikleri anlatılmıştır. Tam sazlar sınıfında mütalaa edilmiştir. Teknesinin tek parça kaysı ağacından olması gerektiği ifade edilmiştir. Çengin tel çeşitleri ve sayıları ifade edildikten sonra akordu anlatılmıştır.

Yirmi İkinci Fası

Nüzhe'nin resmi çizilerek yapımında kullanılan ağaçlar ve yapım teknikleri anlatılmıştır. Çenkten sonra nüzhe'den üstün saz olmadığı ifade edilmiştir. Yüz sekiz teli olduğu ve Safiyüd-dîn Abdul-Mü'min Urmevî'nin icat ettiği bildirilmiştir. Ayrıca tellerin kaç tane takılacağı ve hangi seslere akort edileceği gösterilmiştir. Çalma metodu da az da olsa verilmiştir.

Yirmi Üçüncü Fası

Kânunun hangi ağaçtan yapılacağı ve yapım teknikleri anlatılmıştır. Atmış dört teli olduğu, üç telin bir sese çekildiği ve tellerin hangi seslere akort edileceği gösterilmiştir. Bam, mesles ve mesnâ diye telleri de üçe ayrılmıştır.

Yirmi Dördüncü Fası

Yine Safiyüddin Abdü'l-Mü'min el-Urmevî'nin icat ettiği Muğnî sazı yapım teknikleri ve özellikleri anlatılmıştır. Safiyüddinin İsfehan'a gelince icat ettiği bu sazı, rebâb, kânun ve nüzhe'den esinlenerek yapmıştır. Tel sayısının otuz dokuz ve her sese üç tel gerileceği bildirilmiştir. Bu teller *hād*, *mesnâ*, *mesles* ve *zîr* isimleri altında dört gruba ayrılmıştır.

Yirmi Beşinci Fası

Bu bölümde enstruman tellerinin neden ve nasıl yapıldığına dair teknikler anlatılmıştır. Sazların sessinin kaliteli çıkması için kaliteli tel kullanmanın önemi vurgulanarak kaliteli telin de kaliteli malzemedan kurallara riâyet ederek elde edileceği anlatılmıştır. Her telin kendi yerine yerli yerince takılması söylenmiştir.

Yirmi Altıncı Fası

Koyun ve keçi bağırsağından yapılan tellerin yapım tekniğini ve hangi işlemlerden geçeceğine dair bilgiler verilmiştir. Kalın tellerin iki ya da üç kat ba-

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

ğırsaktan olduğu ondan sonra teller inceldikçe bağırsağın katlarının azalacağı ifade edilmiştir.

Yirmi Yedinci Fası

İlm-i mûsikîye heves edenlere nasihatler verilmiştir. Davranışların ve hareketlerin edep, âdaplı olması gerektiği ayrıca ibâdetlerin aksatılmaması tavsiye edilmiştir. Az uyumak, az yemek, az konuşmak ve az giyinmek gerektiği söylenmiştir. Ayrıca sohbetler için güzel hîkâyeler ve hoş sözler öğrenilmeli. Kadınlarla sohbetten kaçınılmalı. Sesleri daima güzel olmalı ve sesi bozan şeylerden kendini sakınmalı. Saz çalmak isterse de bunu câhillerden gizli tutmalı. Zenaat ehlinden olduğunu söylememeli.

Yirmi Sekizinci Fası

Sazendenin ve hanendenin bir sohbet meclisine gittiği vakit nasıl davranması gerektiği anlatılmıştır. Gidilen mecliste sağa sola bakmadan edeplice ve uygun biçimde oturulmalı. Ev sahibinden asla bir şey istenmemeli. Meclisteki kadın ve oğlanlarla konuşulmamalı. Ev sahibinin mizacına uygun makamlar icra edilmeli. Bir mecliste olan bir sözü başka yere taşımamalı. Önüne gelen yiyeceklerden irilerini ve güzellerini seçmemeli. Ahmaklarla sohbet etmemeli, şayet mecliste sohbet etmek zorunda kalırsa onlara tahammül etmeli ve sabretmeli.

Yirmi Dokuzuncu Fası

Zühre duası yazılmış ve dua ederken uyulması gereken âdap bildirilmiştir. Duanın Arapçası ve Farsçası nazım halinde yazılmıştır.

Otuzuncu Fası

Sesi açan otlar bildirilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: Ispanak, ebeğümece, katı pişmemiş yumurta sarısı, şeker şerbeti, şeker kamışı somurmak, incir, bakla, bal şerbeti, hardal, badem yağı gibi maddelerin faydalarıyla birlikte sesi açtığından bahsedilmiştir. Bu fasıldaki konu o dönemde sadece Şükrullah'ın kitabında işlenmiştir. Diğer nazariyat kitaplarında bu konuyla ilgili pek malumat yoktur. Şükrullah'ın Edvâr-ı Mûsikîsinin önemli özelliklerinden birisi de diğer kitaplarda olmayan bazı konuların sadece orada yazılmış olmasıdır.

Otuz Birinci Fası

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

Sesi bozan nesnelere bildirilmiştir. Şöyle ki; kar suyu içmek, ekşi yiyecekler yemek, sığır yağıyla pişen yemekler yemek, esrar içmek, çok cinsel münâsette bulunmak, soğuk suyla boy abdesti almak, istifra etmek, başı açık tutmak ve yatarken bir şeyler okumak sesi kısmakta ya da bozmaktadır. Yine bu konuya da diğer mûsikî kitaplarında pek rastlamaz.

Otuz İkinci Fasl

Vakitlere uygun olan makamlar anlatılmıştır. İbni Sina'nın düzenlediği vakitlere göre icra edilecek makamlar hemen hemen XV. yüzyılda ki bütün edvârlarda vardır. Yaklaşık olarak hepsinde bu düzenlemeyi kullanmışlardır.

Birinci şafakta Rehâvî makamı
 İkinci şafakta Hüseyinî makamı
 Güneş iki süngü boyu yükseldiğinde Rast makamı
 Kuşluk vaktinde Bûselik makamı
 Güneş ortadayken Zengüle makamı
 Öğle vaktinde Uşşak makamı
 Öğleyle ikindi arasında Hicaz makamı
 İkinci vaktinde İrak makamı
 Gün batarken İsfahan makamı
 Akşamleyin Nevâ makamı
 Yatsı namazından sonra Büzürk makamı
 Yatsıdan sonra yatma zamanı Muhâlif makamı
 Geceleyin Şehnaz makamı uygun olacağı yazılmıştır.

Otuz Üçüncü Fasl

Anasır-ı erba'a denilen dört unsurdan bahsedilmiştir.¹² Bu unsurların:

Birincisi: Yegâh
 İkincisi: Dügâh
 Üçüncüsü: Segâh

Dördüncüsü : Çargâh olarak yazılmıştır. Ancak Şükrullah dört unsura tekabül eden makamları belirtmiş, dört unsurun adını toprak, su, hava, ateş diye

¹² Buradaki dört unsur felsefedekiler değildir. Mûsikî'de makamlara karşılık geçenlerdir. Ancak birbirine tekâbülü söz konusudur.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

belirtmemiştir. Yusuf Kırşehirî yukarıdaki dört makamı şube olarak değerlendiriyor ve şöyle eşleştiriyor:

Yegâh: Hâkî (toprağa ait)

Dügâh: Âbî (Suya ait)

Segâh: Bâdî (Havaya ait)

Çargâh: Nârî (Ateşe ait).¹³

Aynı dönemde telif edilen Hızır bin Abdullah'ın Kiâbu'l-Edvârında, Seydî'nin Matla'ında, Bedri Dilşâd'ın Murat Nâmesinde, Fethullah Şîrvânî'nin Mecelletün Fî'l-Mûsîka'sında, Lâdikli Mehmet Çelebinin Zeynû'l-Elhân ve Risâletü'l-Fethiyyesinde de şubeler aynı yukarıdaki gibi geçmektedir.

Otuz Dördüncü Fası

Elli altı terkinin isimleri bildirilmiştir. Bu terkipler baştan itibaren sırayla şöyledir: Beste Nigâr, Tîz Nevâ, Pençgâh, Beste-i İsfehan, İsfهانek, Zilkeşî haveran (Dikleşhaverân), Zîrkeşîde, Aşîran, Nigâr, Gerdaniye nigâr, Gerdâniyede Bûselik, Muhayyer, Vech-i Hüseyinî, Karcîğâr, Rûy-i Irak, Müstear, Nühüft, Sipîhr, Hüseyinî Acem, Acem-Uzzal, Hisar, Nihavend, Humâyun, Bahr-i Nâzik, Hisârek, Hicâz-ı Türk, Hicâz-ı Büzürk, Muhâlif, (yirmi dokuzuncu makamın adı yazılı değil, ancak otuz beşinci fasılda bu makamların aslını anlatırken Hicâz-ı Muhâlif olarak anlatmıştır.), Rahatülevvâh, Irak Mâyeye, Zavulî, Zenzeme, Nevrûz-i Rûmî, Rekb, Rekb-i Nevrûz, Zîrefkend, Sazkâr, Nihavend-i Rûmî, Hisar-ı Evc, Rast Maye, Nevrûz-i Acem, Çargâh-ı Acem, Sigâh-ı Acem, Dügâh-ı Acem, Rast Acem, Sebz Ender Sebz, Nişâvurek (Nişâburek), Acem-i Irak, Hicaz-ı Acem, Sigâh-Mâyeye, Uşşak-Mâyeye, Nigârınek, Mahurî.

Yusuf Kırşehirî mûsikî risalesinde 59 terkip belirtmiştir. Terkiplerin isimleri şunlardır: Beste nigâr, Nikriz, Pençgâh, Beste isfehan, Dilkeş haverân, Zîrkeşîde, Aşîran, İsfهانek, Uzzal, Nihavent, Humâyun, Bahri nazik, Hisarek, Türki hicaz, Hicaz muhâlif, Râhatül ervâh, Nevâ aşîran, Zâvil, Müberka, Zemzeme, Nevrûzî Rûmî, Rekb, Nevrûz, Zîrefkend, Büzürk, Sâzkâr, Nihavendi Rûmî, Nişâvurek, Vechi hüseyinî, Karcîğâr, Rûyi Irak, Müstear, Nigâr, Gerdâniye Nigâr, Gerdâniye, Bûselik, Muhayyer, Sipîhr, Hüseyinî acem, Hicaz, Büzürk, Muhâlif,

¹³ Ramazan Kamiloğlu, *Yusuf Kırşehirî'nin Risale-i Mûsikîsi'nin Transkripsyonu ve Değerlendirilmesi*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1998, s. 22.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

Hisar, Evc, Nühüft, Nigârı nek, Acem, Zirkeşide, Rast, Maye, Uşşak, Segâh mâye, Terkibi Sabâ, Nevrûzi acem, Çargâh, Uzzal Acem, Acem Rast, Sebz Ender Sebz, Ağâzei Zenbûr. Görüldüğü gibi Şükrullahla aynı olan terkip isimlerinin yanı sıra farklı olanlar da vardır. Aynı zamanda terkiplerin sayıları da farklıdır. Şükrullah'ta elli altı olan terkip sayısı Kırşehir'de elli dokuzdur.

Aynı yüzyılda eser telif eden Hızır bin Abdullah'agöre de bu sayı altmış-
tır. İsimleri şunlardır: Bestenigâr, Nirûzi, Pençgâh, Beste İsfehan, İsfehânek, Dik-
leş hezârân, Zirkeşide, Aşiran, Nevâ ve aşirân, Nigâr, Gerdâniye Nigâr, Gerdâni-
ye Bûselik, Muhayyer, Vecd-i Hüseyinî, Karciğâr, Rûy-i Irak, Müsteâr, Nühüft,
Terkib-i Acem, Zirkeşide, Sipihir, Uzzal, Nihavend, Nihavend-i Rûmî, Humayun,
Bahr-i Nazûn, Zenbûr, Hisâr, Hisârek, Türkî Hicâz, Hicâz Büzürk, Hicâz
Muhâlefe, Muhalefeh, Râhaü'l-Ervâh, Zâvilî, Zemzeme, Nevrûz-i Rûmi, Rekb,
Rekb Nevrûz, Zirefkend, Sâzkâr, Hisâr Rûmî, Rast Mâye, Dügâh Mâye, Segâh
Mâye, Uşşak Mâye, Irak Mâye, Nişâvurek, Nigârînek, Nevrûz Acem, Rast Acem,
Dügâh Acem, Segâh Acem, Çargâh Acem, Irak Acem, Hüseyinî Acem, Uzzal
Acem, Hicâz Acem, Terkîb Sabâ, Sizânder siz.

Seydî'nin Matla'ında terkiplerin sayısı elli sekiz olarak geçmektedir. Yine aynı dönemde yaşayan ve eser telif eden ilim adamlarımızdaki bu farklılık XV. yüzyılın terkipler konusunda da verimli bir dönem olduğu görülmektedir.

Otuz Beşinci Fası

Yukarı bölümde sayılan terkiplerin başlangıç ve bitiş sesleri izah edilmiş-
tir. Makamların başlangıç ve karar sesleri izah edildikten sonra Safiyüddin
Urmevî'nin bazı makamlar hakkındaki görüşleri aktarılmıştır, şöyle ki:

Râhevî	: Ağlamak bağı
Zîrefkend	: Kaygı, hüznün bağı
Büzürk	: Cimrilik bağı
İsfehan	: Cömertlik bağı
Irak	: Lezzet bağı
Uşşak	: Gülme bağı
Zengüle	: Uyku bağı
Nevâ	: Kahramanlık ve yiğitlik bağı
Bûselik	: Kuvvet bağı

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.171-187

Hüseyinî : Barış bağı
Hicaz : Tevâzu bağı

olarak ifade edilmiştir. Bu yazılanların uygulanması halinde sazendenin ve okuyucunun sohbetinin güzel olacağı ve istenilenin hâsıl olacağı belirtilmiştir. Ancak mûsikî şinasın ferâset sahibi olması gerektiği ve bu yazılanlardan kendisine uygun olanları uygulaması tavsiye edilerek eser sona ermiştir.

Otuz altı fasıldan oluştuğu ifade edilen Edvâr-ı Mûsikî otuz beş fasılda bitirilmiştir. İçindekiler kısmında otuz ikinci fasılda geçen “*perdelere eserün bildürür*” şeklinde konulan fasıl başlığının içi boş bırakılmıştır.

SONUÇ

Şükrullah'ın Edvar-ı Musiki adlı eseri bir çok yönlerden kendine mahsus özelliklere sahiptir. Öncelikle Safiyüd-din Abdül-Mü'min *Urmevî'nin Kitabı'l-Edvâr* adlı eserinin Türkçeye tercümesini içinde barındırması onun farklı bir yönünü oluşturduğu gibi, Türk sazlarıyla ilgili ilk Türkçe kaynaklardan biri olması da, değerini ayrıca arttırmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, günümüzde Türk musikisi üzerine oldukça önemli ve faydalı çalışmalar yapılmaktadır. Biz de bu çalışmalara katkı sağlamak adına, Şükrullah'ın bu eserinin tahlil edilmesinin faydalı olacağını düşünerek, doktora çalışmamıza konu edindik. Asırlardır gün yüzüne çıkmayı bekleyen bu eseri ilim dünyasına sunarak, Türk Mûsikîsine bir katkı yapmaya çalıştık. Türk musikisi alanında akademik çalışma yapan ya da yapacak olan araştırmacılar için hem kaynak bir kitap olma özelliği göstermesi, hem de musiki alanına kattığı anlam bakımından Edvar-ı Musiki faydalı bir kitaptır.